

המשפט והמזבח

אחד הדברים המרעננים בפתיחת ארון הספרים היהודי בכלל, ובלימוד פרשת השבוע בפרט, היא האפשרות להתנתק מהמציאות הסובבת אותנו, מטרדותינו כאן ועכשיו. אכן, השבוע אבקש אתכם להתלוות אלי למכונת זמן שתיקח אותנו לנופים רחוקים מאתנו בזמן ובמקום, ללובלין בסוף המאה השש עשרה ולפראג של ראשית המאה השבע עשרה. ר' שלמה אפרים מלונטשיץ (1545/50-1619) בעל ה'כלי יקר', פירוש 'יקר' על התורה, יהיה מדריכנו בסיור באחד מנושאי הפרשה: מינוי שופטים, תכונותיהם וחובותיהם.

התורה עוסקת במינוי שופטים בפרשתנו, פרשת יתרו, והיא חוזרת ודנה בכך בפרשת 'שופטים' שבספר דברים. בפרשת יתרו מוקמת המערכת המשפטית של שבטי ישראל במדבר. תכונותיו של השופט מוגדרות על ידי יתרו (שמות יח, כא) "וְאֵתָהּ תִּחְזֹה מִכָּל הָעָם אֲנָשִׁי חַיִּל, יִרְאֵי אֱ-לֹהִים אֲנָשִׁי אָמֵת שֹׁנְאֵי בָצַע..." מינוי שופטים זה יהיה מעין מבוא לחוקים שיינתנו לעם ישראל בפרשה הבאה: "וְאֵלֶּה הַמִּשְׁפָּטִים - אֲשֶׁר תִּשִּׁים לִפְנֵיהֶם". התורה חוזרת ודנה בשאלות המשפט, בפרשת שופטים, בה משורטטת מעין חלוקת סמכויות בין מוקדי השליטה וההשפעה השונים במלכות ישראל העתידה לקום. כאן נוסחו שוב חובות השופטים (דברים טז, יח-יז, א): "שֹׁפְטִים וְשֹׁטְרִים תִּתֵּן לָךְ בְּכָל שְׁעָרֶיךָ... וְשִׁפְטוּ אֶת הָעָם מִשְׁפָּט צֶדֶק... צֶדֶק צֶדֶק תִּדְרֹךְ לְמַעַן תִּחְיֶה", ורש"י מפרש: "צדק צדק תדרך - ה'לך אחר בית דין יפה".

בשני מקומות אלה, יתרו-משפטים ושופטים, פרשיות המשפט סמוכות לדיני המזבח. פרשת יתרו, בסמיכות לפרשת משפטים, מסתיימת בדיני המזבח: "מִזְבֵּחַ אֲדָמָה תַעֲשֶׂה לִּי... וְאִם מִזְבֵּחַ אֲבָנִים תַעֲשֶׂה לִּי לֹא תִבְנֶה אֶתְהֶן גִּזִּית... וְלֹא תַעֲלֶה בְמַעֲלֹתָ עַל מִזְבְּחִי..." בפרשת שופטים מתגלה תופעה דומה. אחרי עקרונות מערכת המשפט ושלושת האיסורים המתייחסים אליה: "לֹא תִטֶּה מִשְׁפָּט לֹא תִכָּר פְּנִים וְלֹא תִקַּח שֹׁחַד", באים שלושה איסורים נוספים ששוב יש להם קשר עם המזבח: "לֹא תִטֶּע לָךְ אֲשֵׁרָה... אֲצַל מִזְבֵּחַ ה', וְלֹא תִקֵּים לָךְ מִצֵּבָה, לֹא תִזְבַּח לֵה' אֱ-לֹהֶיךָ... כֹּל דְּבַר רָע כִּי תוֹעֵבֶת ה' אֱ-לֹהֶיךָ הוּא".

האם יש משמעות לקשר הזה או הוא מקרי לחלוטין? התלמוד הירושלמי (מכות ז ע"א) למד מכאן "שהיתה סנהדרין גדולה אצל המזבח", וכך גם פירש רש"י. בעל ה'כלי יקר' הלך בדרך אחרת, ובשתי המקומות, שופטים ויתרו-משפטים ענה לשאלה זאת בדרשה היונקת מדברי חז"ל. את דבריו הוא טווה על בסיס אגדה על כסא המשפט עליו ישב שלמה המלך. במלכים א' (י, יח-כ), מסופר שלכסא זה היו "שֵׁשׁ מַעְלֹת", ור' אחא במדרש (דברים רבה ה, ו) מוסיף: "בוא וראה. שש מעלות היה לכסא של שלמה... והיה הכרוז עומד לפני כסאו של שלמה, כיון שהיה עולה מעלה הראשונה היה כרוז "לֹא תִטֶּה מִשְׁפָּט", מעלה השנייה

היה כורז 'לא תִּכְרֹז פְּנִים', שלישית היה כורז 'לא תִּקַּח שָׁחַד', רביעית 'לא תִּטַּע לְךָ אֲשֶׁרָה', חמישית 'לא תִּקֵּים לְךָ מִצֵּבָה', ששית 'לא תִּזְבַּח לַה' אֶל-לִהְיֶיךָ... אֲשֶׁר יִהְיֶה בּוֹ מוֹם'.

שלוש המעלות הקשורות ישירות עם המשפט, ברורות מאליהן. אך תוספת השלושה האחרות בכיסא של שלמה תמוהה. "וכל משכיל ישתומם על המראה מה עניין 'לא תזבח' ו'לא תקים' ו'לא תטע', לכסא שלמה אשר הוכן למשפט?" תמה ר' שלמה אפרים, והוא עונה בקביעה ששלושת הלאווים הנוספים הקשורים במזבח מתייחסים באופן אלגורי לתנאים הכרחיים במינוי שופטים.

המומים החיצוניים מהווים ייצוג של הפגמים האישיים של המועמדים לכס המשפט: "המום מורה על קלקול הצדק" בחייו הפרטיים של המועמד לכס המשפט. טוהר הידיים הוא תנאי ראשוני והכרחי. אלא שהטוהר חייב להתבטא גם במינוי השופטים בצורה יסודית יותר, שמא ייווצר קשר מסוכן בין הון לשלטון, או בנוסח אחר, בין שלטון הממון, ה'פלוטוקרטיה', לבין ההון הערכי הליברלי. ואכן, בתלמוד הירושלמי קוראים אנו בשם רבי אימי, שהדבר רמוז בפרשתנו (בכורים יא, ב) "רבי אימי קרא עליהן 'אֱלֹהֵי כֶסֶף וְאֱלֹהֵי זָהָב לֹא תַעֲשׂוּ לָכֶם'", אלו הם הדיינים המתמנים על ידי כסף וזהב, בהתאם לאינטרסים של הפלוטוקרטיה. אלא שהמציאות לא חייבת להיות כה בוטה. לפעמים מספיקה הקרבה חברתית של השופטים לעורכי דין חשובים או לאח"מים, ללא קשר להטבות כספיות, להשפיע על הצורה בה מתייחסים לעורכי-דין או לתיקים במהלך המשפט. מכאן משמעות חדשה לדברי משה המסכם בספר דברים (א, יז) את מינוי השופטים שבפרשתנו: "לא תִּכְרֹז פְּנִים בַּמִּשְׁפָּט, כִּקְטֹן כִּגְדֹל תִּשְׁמְעוּן".

על הקשר שבין המשפט לבין עץ האשרה האלילי, כבר עמדו חז"ל (סנהדרין ז ע"ב): 'כל המעמיד דיין שאינו הגון כאילו נוטע אשרה'. ההגינות כאן מתבטאת בחוסר ענווה מינימלית, גסות הרוח שכס המשפט יכול להחמיר, וה'כלי יקר' מוסיף "ורז"ל אמרו (אבות ד ט) 'הגס לבו בהוראה שוטה רשע וגס רוח'. כמו שכתוב (תהלים כה, ט) "יִדְרֹךְ עֲגֹנִים בַּמִּשְׁפָּט". רק הענווה המוכן להקשיב לקטן ממנו ולהתחשב בדבריו, מודרך על ידי הקב"ה ועל ידי האמת. רק הוא יכול להיות שופט הגון. לפי המאירי בפירושו לפרקי אבות, גסות הרוח מתבטאת בחריפותו של איש הדיאלקטיקה, ה'ניצוח' בלשון ההגות היהודית, המסוגל לגייס טיעונים מחוכמים, אך מטעים, כדי להכשיר כל שרץ, אך אינו מסוגל להודות כאשר טעה "שאחר שהורה וטעה מקנטר להעמיד הוראתו דרך ניצוח". ה'כלי יקר' רואה באשרה סמל לחטא הנפֹּטִיזם: "ובדורינו – מוסיף בעל ה'כלי יקר' – כמה אשרות נוטעים בכל עיר ועיר... גם כי יהיה בעירו תלמיד חכם מופלא בתורה וחסידות, כל חכמתו לא עמדה לו, כי על כל פנים כל אחד יבחר לו בקרובו או במחותנו אשר יודע בו שהוא יחניף לו או יתנגד לשונאו". והוא מאשים את דורו שנטיעת האשרה פרצה "ברבת בני עמינו", והוא מוסיף "לכבוד זרע אברהם עת לקצר". כדי שלא להטיל קלון על עמנו, הוא יקצר בהוקעת התופעה.

נשאר לנו להסביר את הסמל האחרון, איסור המצבה. ההבדל בין המזבח לבין המצבה נעוץ היה בכך, מסביר ר' שלמה אפרים "שהמזבח היה צריך להיות [עשוי] מן אבנים הרבה ולא מצבת אבן אחת". מהלועזית חדרה לעברית המילה 'מונוליתית', מהיוונית monos, אחד ו-lithos, אבן. אלו הן בדיוק המלים בהן משתמש ה'כלי יקר': 'מצבת אבן אחת'. המונוליתיות היא מונופול. יש ואידיאה מפעילה מונופול על אנשים, במקרה זה על השופטים. במקום המצבה אנו זקוקים למזבח העשוי אבנים שונות, "כי אין דן יחידי אלא אחד (אבות ד, י) על כן היו הסנהדרין צריכין להיות רבים". הרבייה-פנימית, האינברידציה (inbreeding) המונוליתיות עלולות לסכן חידוש, יצירתיות, שינוי ואפילו את עצם המערכת המשפטית. המזבח מסמל את הריבוי, את ייצוג הדעות השונות, את גיוון האג'נדות תנאי למאבק הוגן למען האמת והצדק. לפיכך היה כתוב על כסא שלמה "לא תקים לך מצבה".

עד כאן לובלין ופראג, 1600.